

Baudelaire in het geweer tegen de Brusselse vrijdenkers

Hugo Sonnevile

Honderdvijftig jaar geleden vond Baudelaire een onderkomen in ons land om uit de greep van zijn schuldeisers te blijven. Dat was het lot van de woordkunstenaar, die het geld had laten rollen en nooit geleerd had de tering naar de nering te zetten. Het begrip nering was bezwaarlijk op de dichter van toepassing: behalve wat auteursrechten, heeft Charles nooit inkomen uit eigen activiteit gehad. Nadat de familieraad de spijzieke schrijver onder curatele had laten stellen, ontving hij een maandelijkse uitkering, afkomstig van renten op zijn – door de maatregel geblokkeerde – geërfde vermogen.

Toen hij op 24 april 1864 in het Brusselse Bogaardenstation – op het huidige Rouppeplein – uit de trein stapte, bevond hij zich op enkele boogscheuten van zijn logies, een kamer twee hoog in het Hôtel du Grand Miroir in de Bergstraat. Baudelaire rekende op een behoorlijke vergoeding voor zijn geplande *conférences* – over Franse schilders en dichters – in Brusselse kunstkringen. Hij hoopte vooral op een ruimere bekendheid in de hoofdstad, zodat uitgevers er brood in zouden zien om werk van zijn hand te publiceren. De verwachtingen werden niet ingelost: de lezingen, die op 2 mei startten, lokten weinig toehoorders, de vergoeding werd met een smoes tot een aalmoes gereduceerd en de publicatieplannen werden opgeborgen.

Charles Baudelaire.

La Belgique déshabillée

België had het bij de Franse schrijver verkorven. Hij zou zijn pen in de gal dopen om de bewoners van zijn gastland te beschrijven in een reeks *Lettres belges* in *Le Figaro*, zoals hij de eerste juni aan uitgever Michel Lévy schreef. Tien dagen later liet hij zijn moeder weten dat hij van zins was om de geplande teksten te bundelen tot een boek, dat hij in Parijs te gelde zou maken. Meteen maakte Baudelaire aantekeningen en schreef hij flarden van het smaadschrift, waarvoor hij verschillende titels (o.a. *La vraie Belgique*, *Pauvre Belgique*, *Une Capitale pour rire*, *La Belgique déshabillée*) bedacht. Tegelijk verzamelde hij krantenknipsels en brochures als documentatie voor de toekomstige publicatie en dichtte hij *Amœnitates Belgicae*, een reeks epigrammen over toenmalige toestanden en hebbelikheden. Na februari 1865 lag het project stil en werden er hooguit nog enkele knipsels aan het dossier toegevoegd. Van de artikelen voor de Franse krant is niets terecht gekomen. De versie in boekvorm werd niet voltooid. Uit Baudelaire's briefwisseling blijkt dat hij in januari 1866 ten behoeve van kandidaat-uitgevers een samenvatting van het boek in wording¹ distilleerde.

¹ Baudelaire's kopie van de « synopsis » is in *BD* opgenomen (f^{ts} 352-361).

Pas in 1986 verscheen de 'tekst' met de integrale versie van alle bewaarde knipsels² en documenten onder de titel *La Belgique déshabillée*³ in de pocketreeks Folio⁴. In die editie, die het label 'kritische uitgave' verdient, wordt Baudelaires 'Belgiëboek' voorafgegaan door de bespiegelingen en ontboezemingen *Fusées* en *Mon cœur mis à nu*.

Un livre anti-libre penseur

La Belgique déshabillée telt drieëndertig secties of hoofdstukken, waarvan negen onder de titel *Mœurs* of *Mœurs de Bruxelles*. De zedenschets hangt het beeld op van lawaaiige, schuwe, vrekkege, norske, afgestompte, wantrouwige, vuile, onwelriekende, onbeleeftde, cultuurloze, onhandige lomperiken, die om de haverklap schaterlachen, graag roddelen en op leedvermaak belust zijn. De vrouwen missen vrouwelijkheid en schroom, de mannen galanterie : « Il y a des femmes et des mâles » (BD f° 40). Verfijning is aan de Belg niet besteed, dat verwerpelijke wezen dat behept is met wat Nietzsche 'slavenmoraal' noemt : « ce peuple a toujours eu un caractère de domestique, un caractère porté à la *conformité* » (BD, handgeschreven commentaar op f° 66, *coupure*). Zelfstandig denken staat niet in het vaandel : « Les Belges ne pensent qu'en bande (Francs-maçons, libres penseurs, sociétés de toute espèce) et ne s'amuse qu'en bande (sociétés d'amusement, sociétés pour l'élève des pinsons) » (BD f° 98). Vrijdenkers krijgen er van langs : « *Pauvre Belgique !* est un livre anti-libre penseur, fortement tourné au bouffon » (brief aan Julien Lemer, 3 februari 1865).⁵ Een jaar later, op 30 januari, herhaalt de schrijver, in een brief aan notaris Ancelle, dat de voorgenomen publicatie, waarvoor hij intussen een andere titel gekozen heeft, tegelijk ernstig en grappig is : « Souvenez-vous que *La Belgique déshabillée* est un croquis très grave, très sévère, de *suggestion sévère*, sous une apparence bouffonne, à l'excès, quelquefois. » Théophile Gautier schrijft over de Brusselse episode van zijn illustere tijdgenoot : « Ce séjour ne paraît pas lui avoir profité. Il travailla peu à Bruxelles et ses papiers ne contiennent que des notes rapides, sommaires, presque hiéroglyphiques, dont lui seul aurait pu tirer parti. »⁶

Van L'Affranchissement tot La Libre Pensée : twaalf jaar in vogelvlucht

Rond het midden van de XIX^{de} eeuw vormden burgerlijke begrafenissen geregeld een aanleiding tot incidenten met de katholieke clerus en kerkpersoneel rond het gebruik

² De knipsels bij de hoofdstukken over vrijdenkend België komen voornamelijk uit de Brusselse satirische bladen *L'Epiègle*, *Le Grelot* en *Le Sancho* en uit *Le Libre Examen* (uitgave van La Libre Pensée). Er is ook een knipsel uit de 'socialistische' *La Tribune du Peuple* en uit *Le Journal de Bruxelles* (katholiek).

³ Dit is de laatste titel die Baudelaire voor zijn boek koos. In de courante uitgaven van de *Œuvres complètes* (éd. Claude Pichois, « Bibliothèque de la Pléiade », 2 vol., 1975-1976; éd. Marcel A. Ruff, « L'Intégrale », Paris, Le Seuil, 1968) wordt de titel *Pauvre Belgique* aangehouden. In Pichois' uitgave (vol. 2, p. 819-965 en 1470-1524) worden (delen van) bepaalde knipsels samengevat; Ruffs editie (p. 653-699) bevat Baudelaires tekst en een beperkt aantal knipsels, aangevuld met samenvattingen van niet gereproduceerde documenten.

⁴ Charles Baudelaire. *Fusées, Mon cœur mis à nu, La Belgique déshabillée*, suivi de *Amoenitates Belgicae*. Édition d'André Guyaux. Paris, Gallimard, 1986, 738 p., « Folio », 1727. – Informatie over de opeenvolgende bezitters van het 'manuscript' en de historiek van de – aanvankelijke onvolledige – uitgaven van *Pauvre Belgique / La Belgique déshabillée* zijn te vinden in *Œuvres complètes de Charles Baudelaire : Juvenilia, Œuvres posthumes, Reliquiae*, III. Notes et éclaircissements de Jacques Crépet et Claude Pichois. Paris, Éditions Louis Conard, 1953, p. 276-284, en in de zoëven genoemde uitgave in de reeks «Folio», p. 49-56.

⁵ In zijn brief van 13 oktober 1864 aan Narcisse Ancelle kondigt Baudelaire « un livre, absolument humoristique, à la fois bouffon et sérieux, et où il me faut parler de tout » aan.

⁶ Théophile Gautier, *Baudelaire*. Éd. Claude-Marie Senninger. Avec une étude complémentaire de Lois Cassandra Hamrick (Bibliothèque du XIXe siècle, 12). Paris, Klincksieck, 1986, p. 163.

van begrafenismaterieel en de toegang tot kerkhoven. Op 21 augustus 1854 stichtte een Brusselse groep handwerkslieden, bij wie zich verschillende Franse republikeinse ballingen (« proscribed du 2 décembre 1851 ») gevoegd hadden, de eerste Belgische vrijdenkersvereniging, L'Affranchissement, met het doel burgerlijke uitvaarten te promoten en het rationalistische denken te verspreiden. Drie jaar later scheurde een groep zich af en richtte in de hoofdstad de vereniging Les Solidaires op, die haar leden daarenboven bescherming tegen behoeftigheid bood d.m.v. een door de aangeslotenen gespekte hulpkas. Rivaliteit en meningsverschillen onder voormannen van de eerste bonden leidden tot de stichting in 1862 van de eveneens Brusselse vereniging Les Libres Penseurs, die haar leden en hun medegezinsleden deelname aan cultus en kerkelijke « rites de passage » verbood. De door de proletarische Solidaires begeleide uitvaart van Théodore Verhaegen († 8 december 1862), medestichter en eerste rector van de Université Libre en daarenboven prominent vrijmetselaar, bracht gegoede ongelovigen op het idee om zich in een vrijdenkersbond voor de burgerij te verenigen. Zo ontstond een vierde vereniging, La Libre Pensée, die op 19 januari 1863 te Brussel van start ging. Zij richtte in 1864 « sous-comités » op in Luik, Verviers, Antwerpen en Mechelen. In 1867, het jaar van Baudelaires overlijden, kwam een eerste, gedeeltelijk overkoepelende landelijke federatie van vrijdenkersverenigingen tot stand.⁷

Verbazing, ergernis en verengde verslaggeving

In *La Belgique déshabillée* reserveerde Baudelaire twee hoofdstukken voor 's lands ergerlijkste afwijking, *Impiété belge* (XVII) en *Prêtréphobie. Irréligion* (XVIII).

Het twintigtal *feuilles* van hoofdstuk XVII (BD f^{ts} 165-186bis) bevat vooral knipsels (die de schrijver op de bladen kleefde), vaak met onderstrepingen en een opschrift als aanduiding van het besproken thema. Baudelaires eigen tekst is heel beperkt: een inhoudsopgave (f^t 165) die uitloopt (f^t 166) in de rubriek « Grossièreté et impiété Belges » over grove praat. Enkele opschriften (f^{ts} 169, 171-174) laken de houding van de vrijdenkers (*impiété belge*, *sociétés impies*, *prêtréphobie*, *jésuitophobie*⁸). Verderop (f^{ts} 184-185) wordt tweemaal een vereniging in de titels genoemd, samen met de kernactiviteit : *Solidaires, Sépultures*. Ten slotte volgt nog een opschrift waaruit blijkt dat vrijdenkersactie geen pure mannenzaak was : *enterrement civil d'une femme* (f^t 186).⁹ Een artistieke inbreng van Baudelaire is de passage waar hij de « cadavres disputés » – de gehoonde praktijk om ongelovigen alsnog een kerkelijke uitvaart te bezorgen – met « *Le cadavre de Patrocle* » associeert (f^t 184). Hij linkt het thema uit de Ilias met Antoine Wiertz' reusachtige schildering, *Les Grecs et les Troyens se disputant le corps de Patrocle*. Verder in zijn Belgiëboek (f^t 256) vernoemt de Franse schrijver als in één adem het schilderij en de kunstenaar : « Toujours le cadavre de Patrocle, toujours M. Wiertz. »

Het tweede hoofdstuk (BD f^{ts} 187-202) over het ongelovige België is anders opgebouwd. Baudelaires tekst neemt het leeuwendeel voor zijn rekening en er zijn slechts twee knipsels. In dit deel, met inleidende inhoudsopgave (f^t 187), verwoordt de schrijver zijn kennis en

⁷ Voor de verdere geschiedenis van de Belgische vrijdenkerij, v. 1789-1989. *200 ans de libre pensée en Belgique*. Charleroi, Centre d'Action Laïque, 1989.

⁸ Baudelaires documentatie over vijandigheid tegen de jezuïeten, die vooral over stemmingmakerij op de bühne (een opvoering van Pixérécourts *Le Jésuite*, geschreven in samenwerking met V. Ducange; ook marionettentheater) m.b.t. het inpikken van erfenissen gaat, valt buiten het onderwerp van dit artikel.

⁹ F^t 186bis, over ontoegankelijke kerken en een processie, hoort eigenlijk niet thuis in het hoofdstuk.

Hôtel du Grand Miroir.

perceptie van de vrijdenkerij. Opnieuw verschijnt het opschrift *prêtraphobie*, meestal in de combinatie *politique, prêtraphobie* (ft^s 191 e.v.).

Wanneer je Baudelaire's tekst naast zijn hele knipselcollectie legt, blijkt dat hij zijn bronnen onvolledig verwerkt in wat hij schrijft. Hij heeft het (ft^s 196bis) over « *Trois Sociétés*, dont le but est de persuader, et même de contraindre les citoyens à

mourir comme des chiens ». ¹⁰ Dezelfde passage signaleert de kloof tussen « *La libre pensée* », voor « les classes élevées, c'est-à-dire les brutes riches », met een eigen krant, « *Le Libre Examen, journal rationaliste* », en « Les deux autres Sociétés (pour la roture) », namelijk « les *Affranchis* et les *Solidaires* ». Baudelaire maakt geen gewag van de vierde bond, Les Libres Penseurs, waarvan hij nochtans een « reproduction d'un 'billet de faire-part' » bezat (BD ft^s 189 *coupure*) en die, met de drie overige verenigingen, in een knipsel uit *L'Espiègle* van 5 februari 1865 (ft^s 169 *coupure*) bij naam genoemd wordt : « À la *Libre Pensée*, aux *Libres Penseurs*, aux *Affranchis* et aux *Solidaires*, les déistes sont admis. » ¹¹

Vertekening door verenging

Baudelaire's fragmentaire aanpak komt voorts tot uiting in de korte evocatie van de algemene ledenvergadering, op 28 november 1864, van *La Libre Pensée* in de grote zaal van het Hôtel du Grand Miroir. Hij vermeldt enkele bedenkingen van sprekers (BD ft^s 194) maar komt niet aan de tien agendapunten toe, die hij in zijn exemplaar van de uitnodiging (ft^s 182 *coupure*) kon lezen. Baudelaire beperkt zich voorts tot het letterlijk kopiëren van het overlijdensbericht van « Monsieur L'abbé Louis Joseph Dupont, ancien desservant du diocèse de Tournai, mort en libre penseur » (BD ft^s 192), wiens uitvaart (« l'enterrement de ce misérable », brief aan Ancelle, eind november 1864) hij nochtans bijwoonde. Over de plechtigheid, die door de deftige *Libre Pensée* verzorgd werd, zegt hij niets in *La Belgique déshabillée*. Wel ventileert hij

¹⁰ « Mourir comme des chiens » is een « raccourci » waarmee Baudelaire « mourir sans le secours de l'Église et être enterré dans le trou des chiens » bedoelt. In gemeenten waar er “geen gecompartmenteerde kerkhoven [waren], omdat er enkel katholieken leefden” ging het er als volgt aan toe. “De ‘onwaardigen’ of de onkerkelijken werden dan maar in een afgescheiden gedeelte van de gewijde, katholieke kerkhoven begraven. Deze plaats werd door de gelovigen, niet zonder misprijzen, de ‘hondenkuil’ (‘trou des chiens’, ‘coin des réprouvés’) genoemd.” Emiel Lamberts, “De kerkhovenkwesitie”, in *L'Initiative publique des communes en Belgique / Het Openbaar initiatief van de gemeenten in België. 12de Internationaal colloquium, Spa, 4-7 sept. 1984. Actes / Handelingen* (Historische Uitgaven, reeks in 8°, nr. 71). Brussel, Gemeentekrediet, 1986, vol. 2, p. 786.

¹¹ De vierde vereniging werd vaak over het hoofd gezien : « les *Libres-Penseurs* de Bruxelles, association souvent confondue, en raison de sa dénomination imprécise, avec d'autres » (Jacques Lory, *Libéralisme et instruction primaire, 1842-1879. Introduction à l'étude de la lutte scolaire en Belgique*. Louvain, 1979, t. I, p. 304, noot 4). – Terloops zij opgemerkt dat de vergaderlokalen van de vier vrijdenkersverenigingen op de Brusselse Grote Markt of in de onmiddellijke omgeving ervan (dus in de buurt van Baudelaire's logies) gelegen waren. V. Hubert Wouters, *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging, 1853-1865* (Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse geschiedenis, 40). Leuven-Paris, Nauwelaerts, 1966, p. 159, document nr. 154: “Vanbersel, hoofd-politiekcommissaris te Brussel, aan de procureur-generaal, 22 april 1863”.

zijn ergernis over een onfatsoenlijke uitvaart, in hartje Brussel, van een lid van Les Solidaires: de door koperblazers geëscorteerde lijkstoet trok voorbij in de buurt van het Muntplein en hield halt voor « la porte des estaminets » (BD f^t 196bis). Hij getuigt (f^t 197) hoe grof het er aan toe ging : « Et ils reviennent ivres, soufflant dans leurs trombones : *Ah ! zut ! alors si ta sœur est malade !* passent exprès devant une église, font un circuit pour affliger un presbytère, très fiers d'avoir jeté un *solidaire* dans le néant. » Zo'n tafereel heeft Baudelaire met zijn eigen ogen gezien, zoals hij verder (f^t 304) aangeeft : « un jour [...] je contemplais un enterrement de *solidaire*, et une bière à la porte d'un cabaret ».

De luttele woorden die Baudelaire aan de massale opkomst voor de begrafenis van Carlo Armellini wijdt, « Suivait la multitude des libres penseurs » (BD f^t 194), zijn niet op eigen observatie gefundeerd. Hij volstaat met het korte citaat, dat hij uit « une queue d'article d'un journal belge, à propos de l'enterrement (*civil*) d'Armellini » (brief aan Catulle Mendès, 3 september 1865) haalt. Armellini, lid van het triumviraat van de kortstondige Romeinse Republiek (1849), was trouwens geruime tijd vóór Baudelaires verblijf in België overleden in zijn ballingsoord in Sint-Joost-ten-Node.

Wat de Franse schrijver over de kerkhovenkwestie rapporteert, is overigens vaak op lectuur gebaseerd en blijft op het niveau hangen van wat in de hoofdstad nog altijd voor « faits divers » doorgaat. De vermelding zonder meer van « Le cadavre jeté par-dessus le mur » (BD f^t 199) is daar opnieuw een voorbeeld van. De macabere regel verwijst naar het incident in Mourcourt (nu deelgemeente van Doornik) rond de teraardebestelling van een vrouw die zich van het leven beroofd zou hebben, een incident dat in 1864 landelijk heel wat commotie teweegbracht en, met andere discriminerende praktijken, parlementaire debatten uitlokte.¹² In Baudelaires verwoording is het voorval aangedikt. Minister van Binnenlandse Zaken Alphonse Vandenpeereboom liet een onderzoek instellen naar wat er precies op of vóór het kerkhof gebeurd was, met o.m. de vraag « si le corps de la femme L** y a été déposé le 22 mai, après que le *cercueil* eut été *passé* par-dessus le mur ».¹³ Baudelaire neemt andermaal een loopje met de waarheid wanneer hij i.v.m. een veelbesproken incident schrijft : « Le célèbre Defré [...] déterre les cadavres des impies pour les remettre en terre sainte » (BD f^t 187). In die passage – waarin hij een liberaal opvoert die een onkerkelijke in gewijde grond wil laten begraven – gooit hij standpunten van klerikalen en liberalen op één hoop.¹⁴

La sottise belge

Uit Baudelaires geschriften valt niet op te maken of hij weet had van de interactie tussen vrijmetselarij en (de burgerlijke) vrijdenkerij en tussen vrijmetselarij en liberalisme. Zijn blik op het Belgische ideologische landschap is beheerst door het antagonisme tussen « Le parti clérical et le parti révolutionnaire », wat hij meteen uitlegt : « Ce que sont les Révolutionnaires. [...] Ils croient à toutes les sottises lancées par les libéraux français. [...] La sottise belge est

¹² Charles Woeste, *Vingt ans de polémique*. Tome I : *Études politiques*. Bruxelles & Paris, 1885, p. 362.

¹³ Woeste, *l.c.* (cursivering door de auteur van dit artikel).

¹⁴ De feiten waar Baudelaire op alludeert, dateren uit 1862. In Ukkel overleed kolonel Demoor, die van het geloof afgestapt was. De burgemeester besloot desondanks om de gepensioneerde militair in gewijde grond te begraven, en beriep zich daarvoor op het argument dat de geloofsverzaking van de overledene hem niet aanging. De kerkfabriek van de parochie richtte een petitie tot de Kamer van volksvertegenwoordigers om de ontgraving te eisen. In de debatten hierover verdedigde kamerlid Defré de handelwijze van de burgemeester. (Roger Desmed, « La question des cimetières et les francs-maçons bruxellois (1861-1871) », in *Problèmes d'histoire du christianisme*, 9 (Hommages à Jean Hadot. Édités par Guy Cambier), 1980, p. 139-142).

une énorme contrefaçon de la sottise française» (BD f^t 196). Baudelaire's brief van 3 februari 1865 aan Mevrouw Paul Meurice voegt daar nog enige duiding aan toe : « Les libéraux sont des athées, les catholiques sont des superstitieux, tout aussi grossiers, et les deux partis sont dominés par une égale hypocrisie. »

Door ziekte en ontgoocheling heeft Baudelaire *La Belgique déshabillée* niet kunnen afmaken. Hij beseftte dat te veel projecten ineens tot nog meer uitstelgedrag leiden, zoals hij op 3 november 1864 in een brief aan zijn moeder toegaf : « Il y a décidément un grand danger à laisser longtemps un travail interrompu, et à faire plusieurs choses à la fois. » Kort daarna, op nieuwjaarsdag, schreef hij haar : « trop souvent j'ai interrompu jusqu'à présent l'exécution de tous mes projets ». In de daaropvolgende zomer (brief van 9 augustus 1865 aan uitgever Julien Lemer) hield hij zijn plannen m.b.t. het Belgiëboek even voor bekeken : « Momentanément, je me fiche de la destinée de *Pauvre Belgique* ! (qui s'appellera, je crois, *Une capitale ridicule*). [...] Je vais [...] négliger, pour le moment, la *Belgique*. » Het werk bleef onvoltooid. In maart 1866 kreeg de schrijver een beroerte. Vier maanden later werd hij, half verlamd, uit « le pays de la *libre pensée* »¹⁵ weggebracht en in een Parijse kliniek opgenomen, waar hij op 31 augustus 1867 overleed. De roem lag in het verschiet.

Een radicale ommekeer

In het revolutiejaar 1848 stond Baudelaire als 'rooie rakker' in Parijs op de barricaden (PZ 256) en publiceerde hij zijn vertaling van E.A. Poe's verhaal *Mesmeric Revelation* onder de titel *Révélation magnétique* in *La Liberté de Penser*, het tijdschrift dat door voormannen van de Société démocratique des Libres Penseurs¹⁶ gerund werd. Wie had kunnen vermoeden dat de schrijver zich anderhalf decennium later vernietigend over de vrije gedachte zou uitlaten? Vanwaar die afkeer? Om dat te achterhalen laten we *La Belgique déshabillée* en ander werk van de oudere Baudelaire spreken. De « opinions contradictoires » van critici over zijn levensbeschouwing, « un des sujets les plus controversés qui soient »,¹⁷ laten we voor wat ze zijn. In *La Belgique déshabillée* verwerpt Baudelaire de 'vrije gedachte' met haar neutrale, onafhankelijke moraal. Hij legt uit waar die neutrale moraal voor staat : « La Belgique est plus remplie que tout autre pays de gens qui croient que J.C. était un grand homme, que la nature n'enseigne rien que de bon, que la morale universelle a précédé les dogmes dans toutes les religions » (BD f^t 188). Die opvattingen wuift hij meteen weg als « vieux rogatons d'une philosophie d'exportation », die « la sottise française » van de verlichting blijkt te zijn (*ibid.*). In zijn brief van 18 februari 1866 aan Ancelle maakt hij duidelijk waarom hij *La Belgique déshabillée* op stapel gezet had : « Le but de ce livre satyrique [sic] est la raillerie de tout ce qu'on appelle progrès, ce que j'appelle, moi : le paganisme des imbéciles, – et la démonstration du gouvernement de Dieu. »

¹⁵ Zo typeerde Baudelaire ons land in een brief van 28 september 1865 aan Hippolyte Lesjosne.

¹⁶ In tegenstelling tot de Belgische bonden, organiseerde de Société démocratique des Libres Penseurs (de vroegste vrijdenkersvereniging in Frankrijk) geen burgerlijke uitvaarten. De in 1848 door o.a. Jules Simon en Jules Barni gestichte vereniging heeft maar korte tijd bestaan. (Jacqueline Lalouette, « Approche comparative de la Libre Pensée belge et de la Libre Pensée française, 1848-1914 », in *France-Belgique 1848-1914. Affinités-ambiguïtés*. Actes du colloque des 7, 8 et 9 mai 1996 publiés sous la direction de Marc Quaghebeur et Nicole Savy (Archives du Futur). Bruxelles, Labor, 1997, p. 67).

¹⁷ Jean José Marchand, « Sur la religion de Baudelaire », in *Joseph de Maistre*. Dossier conçu et dirigé par Philippe Barthelet (Les Dossiers H), Lausanne, L'Âge d'Homme, 2005, p. 661.

Wankele zekerheden

Rond 1860 had Baudelaire in *Fusées*¹⁸ geopperd dat Gods heerschappij op losse schroeven staat : « Dieu est le seul être qui, pour régner, n'ait même pas besoin d'exister. » (Ft 1). Of hij al dan niet bestaat, doet er niet toe: de religie blijft overeind. « Quand même Dieu n'existerait pas, la Religion serait encore Sainte et Divine » (*ibid.*). In het hoofdstuk over religieuze kunst in *Le Salon de 1859* blaast Baudelaire warm en koud tegelijk : « Disons donc simplement que la religion étant la plus haute fiction de l'esprit humain (je parle exprès comme parlerait un athée professeur de beaux-arts, et rien n'en doit être conclu contre ma foi), elle réclame de ceux qui se vouent à l'expression de ses actes et de ses sentiments l'imagination la plus vigoureuse et les efforts les plus tendus. » (Æ2 628-629). Verder in *Fusées* suggereert de schrijver andermaal de fictionaliteit van het geloof maar stelt hij dat de verkondigers ervan aanzien verdienen : « Le prêtre est immense parce qu'il fait croire à une foule de choses étonnantes ». (Ft 2). Vier regels verder doet hij er nog een schepje bovenop : « Les prêtres sont les serviteurs et les sectaires de l'imagination. » De verbeeldingskracht die Baudelaire, « un catholique bien suspect »,¹⁹ hen toeschrijft, is niet toevallig een eigenschap van dichters.²⁰

Een verheven driemanschap

De dichter en de priester : in *Mon cœur mis à nu*²¹ plaatst Baudelaire die figuren, samen met de krijger, op een voetstuk. De verheerlijking is expliciet en exclusief : « Il n'y a de grand parmi les hommes que le poète, le prêtre et le soldat, l'homme qui chante, l'homme qui bénit, l'homme qui sacrifie et se sacrifie. » (M ft 47). Iets hoger (ft 22) klinkt de boodschap nog energiever en evoceert ze toestanden die aan het ancien régime doen denken : « Il n'existe que trois êtres respectables : Le prêtre, le guerrier, le poète. Savoir, tuer et créer. Les autres hommes sont taillables et corvéables, faits pour l'écurie, c'est-à-dire pour exercer ce qu'on appelle des professions. »

Waar baseerde Baudelaire die krasse uitspraken op? Op de contrarevolutionaire ideologie? Op nostalgie naar de oude standenmaatschappij? Of dacht hij aan een familiale triade: hijzelf (le poète), zijn vader (priester van 1783 of 1784 tot november 1793; v. PZ 23-27) en zijn stiefvader (le général Aupick)? Die gedachte zal de dichter wel niet gekoesterd hebben. Zijn vaders tienjarig priesterschap was hem waarschijnlijk onbekend²² en met zijn stiefvader kon hij niet goed opschieten...

Behoeftte aan erkenning door de clerus zat er bij Baudelaire al vroeg in. In het bewogen jaar 1848 gaf hij met Champfleury en Charles Toubin het blad *Le Salut public* uit. Het trio bezorgde de teksten zonder te vermelden wie wat geschreven had. Over de artikelen preciseert Marcel A. Ruff²³ : « L'inspiration spiritualiste y est particulièrement sensible dans *le Salut public*, où

¹⁸ « On peut considérer que les notes ont été prises entre 1855 et 1862. » (*DiB* 200). – Brieven aan zijn moeder, Madame Aupick, documenteren Baudelaire's onwil (26 december 1853) en onvermogen (6 mei 1861) tot geloof.

¹⁹ Zo kwalificeert Baudelaire zichzelf in een brief van ± 24 januari 1862 aan Sainte-Beuve.

²⁰ In vers 27 van « L'Examen de minuit » (*Les Fleurs du Mal*, 1868) ; (Æ1 144) meet de dichter zichzelf gewijde allures aan : « Nous, prêtre orgueilleux de la lyre ».

²¹ Baudelaire plande dit werk in 1859 en hij was er in 1863 intens mee bezig (*DiB* 313).

²² Marchand, *l.c.*

²³ In zijn uitgave (zie noot 3) van Baudelaire, *Œuvres complètes*, p. 290-291. – *Le Salut public* hield na twee nummers op te bestaan. De artikelen (niet gereproduceerd in Ruffs editie) zijn opgenomen in (Æ2 1028-1039).

Hugo Sonnevile (°1951 Etterbeek, promotie 1973) was vijfendertig jaar actief in het onderwijs. Hij publiceerde een XIIIde-eeuwse Picardische 'vulgariserende' tekst over liturgie in *Recherches de Théologie ancienne et médiévale* en bezorgde een exhaustieve, gecommentarieerde bibliografie van de XVIde-eeuwse dichter en denker Pontus de Tyard in *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur*. Hij recenseerde incidenteel voor de genoemde tijdschriften en op regelmatige basis voor *Les Lettres Romanes*, *Tijdschrift voor Filosofie*, *Cahiers F* en *Levende Talen*. Voorts schreef hij over Montaigne (o.m. in de *Mélanges à la mémoire de Franco Simone*). Sinds het begin van de jaren tachtig verzorgt hij de recensierubriek van *Romaneske*.

les prêtres et même le pape sont associés au mouvement révolutionnaire. Champfleury et Toubin étant fort détachés des choses religieuses, il n'est pas interdit d'attribuer à Baudelaire la responsabilité de cette orientation. » Mgr. Affre werd zelfs met een presentje bedacht : « Baudelaire, dans la tête de qui rien n'était inconciliable, fit pieusement hommage d'un exemplaire à l'archevêque ». ²⁴ Een eind later stond de dichter er op Jean-Bapiste Cardine, pastoor in Honfleur, met een exemplaar van *Les Paradis artificiels* te plezieren. ²⁵ En tijdens zijn (achteraf ingetrokken) kandidatuur voor de Académie française, waar de zitjes van Scribe en pater Lacordaire vacant waren, schreef hij op 23 november 1861 aan Victor de Laprade dat hij van plan was Mgr. Dupanloup, bisschop van Orléans en *académicien*, een bezoek te brengen en dat zijn voorkeur uitging naar « le fauteuil de Lacordaire », die hij rond 24 januari 1862 in een brief aan Sainte-Beuve « un prêtre romantique » noemde.

Baudelaires uitvallen tegen « l'impiété belge » waren een afrekening met de om zich heen grijpende « prêtresphobie ». De dichter lanceerde dit neologisme, ²⁶ dat uiting geeft aan zijn klerikale sympathieën. Die hadden, zoals hij het tijdens zijn verblijf in onze hoofdstad ooit vunzig en onomwonden formuleerde, wel eens in het tegendeel kunnen omslaan : « Vous savez que je peux devenir dévot par contradiction (*surtout ici*), de même que, pour me rendre impie, il suffirait de me mettre en contact avec un curé *souillon* (souillon de corps et d'âme). » ²⁷ De uitgeweken Fransman was er zich van bewust dat zijn *esprit de contradiction* oude zekerheden kon doen wankelen.

Bibliografie

BD *La Belgique déshabillée*
F *Fusées*
M *Mon cœur mis à nu*

²⁴ Charles Toubin, *Souvenirs d'un septuagénaire*, geciteerd in *Baudelaire devant ses contemporains*. Textes recueillis et publiés par W.T. Bandy et Claude Pichois. Monaco, Éditions du Rocher, 1957, p. 104.

²⁵ Brief van 11 oktober 1860 geadresseerd aan zijn moeder in Honfleur.

²⁶ V. *Le Grand Robert de la langue française*. 2e édition dirigée par Alain Rey. Paris, 2001, vol. 5, p. 1183a. De weinig gebruikte term heeft niet de politieke connotatie van *anticléricalisme* (1869) gekregen.

²⁷ Brief aan Sainte-Beuve van 30 maart 1865.

De cijfers na *BD*, *F* en *M* verwijzen naar de nummering van de *feuilles* of (alleen na *BD*) naar de nummers van de *coupures*.

BD, *F* en *M* zijn samen uitgegeven in Charles Baudelaire, *Fusées, Mon cœur mis à nu, La Belgique déshabillée*, suivi de *Amœnitates Belgicae*. Édition d'André Guyaux (Folio, 1727). Paris, Gallimard, 1986.

CE Charles Baudelaire, *Œuvres complètes*. Éd. Claude Pichois (Bibliothèque de la Pléiade, 1 & 7). Paris, Gallimard, 1975-1976, 2 vol.

Baudelaire, *Correspondance*. Éd. Claude Pichois et Jean Ziegler (Bibliothèque de la Pléiade, 247 & 248). Paris, Gallimard, 1973, 2 vol. – Bij citaten uit de *Correspondance* wordt de datum van de brief vermeld.

DiB Claude Pichois & Jean-Paul Avic, *Dictionnaire Baudelaire*. Tusson, Éditions du Lérot, 2002.

PZ Claude Pichois & Jean Ziegler, *Baudelaire* (Les Vivants). Paris, Julliard, 1987